

1. SŠM, SU 1257/II., šte. 2, MB, 20. junij 1874, letnik II., str. 17 — 2. dr. Vlado Schmidt, Začetki organizacije slovenskega učiteljstva, SP, leto 1967, letnik XVIII, str. 236 — 3. SŠM, SU 1257/II., šte. 2, MB, 20. junija 1874, letnik II., str. 18 — 4. prav tam, str. 17 — 5. prav tam, str. 18 — 6. prav tam, str. 19 — 7. dr. Vlado Schmidt, Začetki ... SP, leto 1967, letnik XVIII, šte. 5 — 6, str. 248 — 8. SŠM, SU 1257/II., šte. 2, ... str. 19 — 9. prav tam, str. 19 — 10. SŠM, SU 1257/II., šte. 6, MB, 20. avgusta 1874, letnik II., str. 81 — 11. SŠM, SU 1257/II., šte. 9, MB, 5. oktobra 1874, letnik II., str. 134 — 12. SŠM, SU 1257/III., šte. 21, MB, 5. novembra 1875, letnik III., str. 323 — 13. prav tam, str. 325 — 14. prav tam, str. 325 — 15. prav tam, str. 326 — 16. dr. Vlado Schmidt, Začetki ... SP, leto 1967, letnik XVIII, šte. 5 — 6, str. 249 — 17. SŠM, SU 1257/III., šte. 23, MB, 5. decembra 1875, letnik III., str. 354 — 18. prav tam, str. 355 — 19. SŠM, SU 1257/IV., šte. 17, MB, 5. septembra 1876, letnik IV., str. 262 — 20. SŠM, SU 1257/IV., šte. 18, MB, 20. septembra 1876, letnik IV., str. 280 — 21. prav tam, str. 281 — 22. SŠM, SU 1257/V šte. 16, MB, 20. avgusta 1877, letnik V., str. 252 — 23. SŠM, SU 1257/V šte. 23, MB, MB, 5. december 1877, letnik V., str. 357 — 24. SŠM, sing. 1769, 1888 — 1913, Petindvajset letnica Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev, spominski spis, Ljubljana 1913, Franc Kocbek, Nekaj spominov na ustanovitev Zaveze — 25. SŠM, sing. 1252, UT, LJ 6. julija 1939, šte. 1., 2. in 3., 50 let skupne slovenske organizacije — 26. Ruška kronika, Ruše 1985, str. 485 — 486 — 27. SŠM, UT, 6. julija 1939, šte. 1., 2. in 3., 50 let skupne slovenske organizacije — 28. prav tam — 29. PAM, Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic I. 1903 — 1910, dopisi socialnega odseka zveze, l. 1908, št. 51 — 30. Ruška kronika 1985, str. 501 — 31. PAM, Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic I. 1903 — 1910, mapa: pravila 1908, 1909, pravila str. 8. — 32. prav tam, str. 8 — 33. prav tam, str. 1, 2 — 34. prav tam, str. 2 — 35. prav tam, str. 2, 3 — 36. prav tam, str. 3 — 37. prav tam, str. 4 — 38. prav tam, str. 5 — 39. prav tam, str. 5 — 40. Prav tam, str. 5, 6 — 41. prav tam, str. 6 — 42. prav tam, str. 6, 7 — 43. prav tam, str. 8 — 44. PAM, Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic I. 1903 — 1910, l. 1907, 08, 09, 10, 11, št. 35, Okrožnica I, Gornji grad, 10, 12. 1907 — 45. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, mapa: pravila I. 1908, 1909, pravila str. 1 — 46. prav tam, str. 1 — 47. prav tam, str. 2 — 48. prav tam, str. 4 — 49. prav tam, str. 4, 5, št. VII/9 — 50. prav tam, str. 6, št. X — 51. prav tam, str. 6, št. XI/2 — 52. prav

tam, str. 7, št. XI/7 — 53. prav tam, str. 7, št. XII — 54. prav tam, str. 7, št. XII — 55. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, mapa: pravila 1908, 09, št. 10, Izjava — 56. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, mapa: pravila 1908, 09, pravila str. 8 — 57. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, dopisi socialnega odseka Zveze I. 1908, št. 51 — 58. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, l. 1907, 08, 09, 10, 11, št. 35, Okrožnica XIV. — 59. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, Časnikarska poročila 1905, 1908, št. 4 — 60. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, l. 1907, 08, 09, 10, 11, št. 68 — 61. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, časnikarska poročila 1905, 1908, št. 4 — 62. PAM Zveza ... I. 1903 — 1910, l. 1907, 08, 09, 10, 11, št. 35 — 63. Prosvetni delavec, 23. februar 1987, št. 4, letnik XXXVIII, Tatjana Hojan, Pred tremi leti je izšel Popotnikov koledar za slovenske učitelje, str. 12 — 64. SŠM, sign. 1769, 1888 — 1912 Petindvajsetletnica ..., Izkaz članov ob ustanovitvi 1889. l., Ob 10-letnici 1898. l. in ob 25-letnici 1913, str. 34 — 65. prav tam, Fr. Kocbek, Nekaj spominov na ustanovitev Zaveze, str. 23 — 66. Ruška kronika 1985, str. 478 — 67. Slovenski biografski leksikon III, geslo Vekoslav Strmšek, str. 521/522 — 68. PAM, Zaveza ... II. 1911 — 1918, št. 125+8, Tomažič, dopis št. 47, Ormož, 2. april 1912 — 69. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, št. 60+1, dopisi l. 1910, 15. 3. 1910 — 70. PAM, Zveza ... II. 1911 — 1918, št. 125+20, dopisi 1914, J. Rajšp, Pismo, št. 18, Ormož, 21.2.1914 — 71. prav tam — 72. PAM, Zveza ... II. 1911 — 1918, št. 98, Rajšp, dopis, Ormož, 20. 6. 1916, št. 164 — 73. PAM, Zveza ... II. 1911 — 1918, št. 116+8, dopisi 1915, 16, 17, XI. okrožnica — 74. PAM, Zveza ... 1911 — 1918, št. 116+8, dopisi 1915, 1916, 1917, št. 1 — 75. Ruška kronika 1985, str. 500 — 76. Verbinc, Slovar tujk, str. 495: oviranje, nasprotovanje; ovira, zapreka — 77. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, l. 1907, 08, 09, 10, 11, št. 35 — 78. PAM, Zveza ... II. 1911 — 1918, dopisi l. 1911, 26. september 1911 — 79. PAM, Zveza ... II. 1911 — 1918, dopisi l. 1911, Pismo Rajšpa Šijancu — 80. PAM, Zveza ... II. 1911 — 1918, dopisi 1912, št. 125+8, Tomažič, Pismo, Stara cesta, 12. marca 1912 — 81. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, št. 61, dopisi 1907, Rajšp, št. 13, Ormož, 16. 4. 1907 — 82. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, št. 42, dopisi l. 1909, A. Gnus, Dol, 18. 2. 1909 — 83. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, št. 35, l. 1907, 08, 09, 10, 11, Okrožnica XVII — 84. PAM, Zveza ... I. 1903 — 1910, št. 35, l. 1907, 08, 09, 10, 11, Ormož, dne 10. VI. 1910 — 85. PAM Zveza ... II. 1911 — 1918, št. 125+20, dopisi 1914, Rajšp, št. 47, Ormož, 13. avgust 1914 — 86. SŠM, UT, 6. julij 1939, šte., 2. in 3., 50. let ..., Iz zgodovine učiteljskih društev

MIGRACIJA IN EMIGRACIJA V OBDOBJU DUALIZMA V ŽELEZNI ŽUPANIJI JENŐ RÁCCKÁY

Železna županija (Vasvármegye) se je po zapisih iz obravnavanega obdobja (1905) razprostirala na obrobju tedanje jugozahodne

zgodovinske Madžarske in je zavzemala 5.035,31 km² površine; če pogledamo na zemljevid, ugotavljamo, da je spadala med sred-

nje velike županije, v nasprotju z današnjim stanjem, ko je izmed obstoječih 19 županij ena najmanjših. Te pomembne teritorialne spremembe so nastopile po prvi svetovni vojni kot rezultat določb pariške mirovne konference. V svojem prispevku sem seveda upošteval podatke pred letom 1918.

Geografski položaj Železne županije je odločilno vplival na njene gospodarske in politične spremembe. Etnična podoba pokrajine se je skozi dolga stoletja komaj kaj spremenila, o asimilaciji bi lahko govorili le v ožjem pomenu besede. Županijo so zaznamovale tri etnične skupine: Slovenci, od časa Arpadovičev (1000–1301) Madžari, ki so ob osvojitvi domovine v jugozahodnih predelih prišli v stik z Vendi (Slovenci), nato od 12. in 13. stoletja na novo naseljeni Nemci. Glede na etnično sestavo prebivalstva na zahodu županije, v pokrajinah, kjer so živeli Nemci in Slovenci ter v srednjem predelu, kjer so živeli Madžari, izjemoma ni prišlo do izmenjave narodov. Na to je v veliki meri vplivalo dejstvo, da se je prodor Turkov ustavil na vzhodnih in jugovzhodnih mejah županije, ter ni presegel meja Rábe.

Ta, skoraj 150-letna turška oblast je povzročila velike razlike v gospodarskem razvoju med razvitimi zahodnimi in manj razvitimi vzhodnimi pokrajinami. Te razlike so se le težko izravnale. Značilnost županije, ki je izgubila tretjino svojega ozemlja in prebivalstva, je, da so bili prav ti predeli (Vasvár in Hegyhát, Celldömölk in Kemenesalja) tisti, kjer je bil zaradi zaostalosti največji problem zaposlovanje. Srednjeveška ureditev naselij županije je bila manj načeta, za razliko od nižinskih pokrajin, ki so v turških časih v veliki meri izumrle; tu najdemo še vedno občine z več tisoč prebivalcev in k temu spadajoče pristave.

V jugozahodnih županijah (Železna, Zala) so prevladovali naselbine, sestavljene iz mnogih manjših vasi. Ob prelomu stoletja (1905) je 418.905 prebivalcev županije živelo v 615 manjših ali večjih občinah in v dveh mestih, v Kőszegu in v Szombathelyu.

Ta ureditev naselij (manjše vasi) je ostala značilna vse do danes, tako v današnji županiji, kakor tudi v pokrajinah, ki so pripadle državam naslednicam – v Sloveniji in na Gradiščanskem.

Po tem kratkem uvodu preglejmo tisto obdobje, ki je prišlo v središče tako mednarodnega kakor tudi domačega zanimanja, ki so ga tako na Dunaju kakor v Budimpešti imenovali »srečni mirni časi«, kljub kontradikcijam v obdobju dualizma 1867–1914. V tem obdobju so postale metropole Dunaj, Budimpešta, Zagreb, Praga, kar je milijone prisililo k temu, da so si poiskali srečo v tujini, v deželi sanj in želja. Poglejmo, kaj so prinesle gospodarske in družbene spremembe in ne nazadnje neverjet-

ni tehnični razvoj, ki je v obliki telegrafa, železnice, mlatilnice in kombajna prišel v še tako majhno vas, v življenje slehernega prebivalca.

Po avstrijsko-madžarskem sporazumu iz leta 1867 je Madžarska doživela pomemben gospodarski razvoj, ki ga je bila deležna tudi Železna županija. Medtem ko je v začetku tega obdobja delovalo na področju županije le nekaj manjših nepomembnih podjetij, ko je bila šele leta 1865 zgrajena glavna železniška proga Győr–Szombathely–Graz in je bilo mesto Szombathely le prašno podeželsko mesto s 6000–7000 prebivalci, so do konca obdobja nastopile v županiji velike spremembe na področju zaposlovanja in migracije. Lahko trdimo, da je bil razvoj Železne županije (Vasvármegye) eden izmed najbolj uravnoteženih vse do leta 1913. V tem zadnjem letu pred pričetkom svetovne vojne se je lahko opirala na lastne čvrste gospodarske temelje. Pogoj za industrializacijo, modernizacijo kmetijstva, za ustanovitev trgovskih mrež, za razvoj bančne mreže na evropski ravni je bila uvedba moderne železniške mreže. V zadnjih desetletjih dualizma je postala Železna županija ena izmed najrazvitejših na področju železniškega transporta. To je imelo zelo ugoden vpliv na selitev prebivalstva in na razvoj naselij. »Ožilje« gospodarstva je prav železnica. Ko je čas za potovanje postal krajši, so se naselja takorekoč približala drugo drugemu, razširil pa se je tudi svet, ki je bil prehodni v enem dnevu.

V celi državi, postopoma pa tudi v županiji, je prav infrastruktura odigrala vodilno vlogo v obnovi gospodarstva. Če pogledamo prometno ureditev avstroogrške monarhije, ugotovimo, da je imelo Zahodno Podonavje ob prelomu stoletja eno najbolj razvitih železniških omrežij.

Železniško središče županije in obenem tudi najpomembnejši železniški kraj Prekdonavja je bil Szombathely. Več kot 500 km prog v županiji je omogočilo, da je bilo mogoče neposredno priti do skorajda vsakega okrajnega središča. Železnica je imela pomembno vlogo pri modernizaciji kmetijstva in obenem tudi pri industrializaciji. Železniške proge so še bolj približale najpomembnejši agrarni tržišči županije, Graz in Dunaj.

Vzporedno s prometom se je v letih do 1910 razvilo tudi telegrafsko telefonsko omrežje: večina naselij z 2–3000 prebivalci je že imela razvito telefonsko omrežje. Razvila se je tudi infrastruktura in celoten bančni sistem, ki je predstavljal gonilno silo gospodarstva. Medtem ko je v začetku 60-ih let 19. stoletja delovala v županiji le ena banka, je do leta 1910 število bank in hranilnic preseglo 50. V Szombathelyu je bilo 7–8 bančnih ustanov, Murska Sobota, Sárvár, Felsőőr so jih imeli 2–4. Razvoj infrastrukture je silovito povečal število zaposlenih v gospodarstvu in trgovini,

s tem pa se je zmanjšalo število zaposlenih v tradicionalnih gospodarskih dejavnostih, kot sta poljedelstvo in živinoreja. Medtem ko je bilo leta 1900 zaposlenih v gospodarstvu županije 12.968 ljudi, je že do leta 1910 to število doseglo 17.846. To število je bilo najvišje na celotnem ozemlju Prekdonavja (v Zalski županiji 11.755, v Veszprému 8.559), obenem je pa bilo tudi zelo veliko samostojnih trgovcev (1.628). Vendar je bilo še vedno poljedelstvo tisto, ki je dajalo zaposlovanju značilne poteze. Po podatkih iz leta 1910 je bilo 115.225 zaposlenih v poljedelstvu razdeljenih takole: 44.800 samostojnih posestnikov, 169 upravnikov večjih kmetijstev, 38.991 družinskih članov v kmetijstvu, 13.490 gospodarskih slug (hlapcev), 18.407 dninarjev (kar je zelo visoko število tudi v celotnem državnem pogledu). Iz teh podatkov je razvidno, da je bilo zelo veliko samostojnih malih kmetovalcev. V celotnem Prekdonavju lahko le v županiji Zala zasledimo večje število manjših kmetovalcev. Ti številni samostojni kmetovalci so bili tisti, ki jih je najbolj zajel val preseljevanja znotraj države, pa tudi emigracije. Še preden se lotimo podrobnega razčlenjevanja, je nujno potrebno pregledati položaj prebivalstva v županiji. Kljub izgubam ob izseljevanju opazimo, da se je število prebivalstva eksplozivno dvignilo. Če primerjamo porast prebivalstva v celotni državi in v županiji, pridemo do naslednjih podatkov:

Število prebivalcev na Madžarskem:

1869 13.663.691 (skupaj z vojaškim prebivalstvom)

1880 13.883.964

1890 15.261.864

1900 16.838.255

1910 18.264.533

Lahko torej ugotovimo, da je bil na madžarskem zgodovinskem ozemlju skozi celotno obdobje naravni porast prebivalstva 5,8 milijonov, skupaj s Hrvaško 6,7 milijonov.

Razen že omenjene migracije je Madžarska doživela tudi izgubo 1,2 milijonov ljudi zaradi preseljevanja: odliv je zajel predvsem Galicijo, pa tudi razno rusko, poljsko in židovsko prebivalstvo v 80-ih letih 19. stoletja. Prišlo je do demografskega preobrata, značilnega za prvotno obdobje pomeščanjenja prebivalcev, ki je spremenil razmerje med nataliteto in mortaliteto. V tem obdobju vidno pojenja tudi učinek različnih epidemij (kolera). Pri rojstvih je padlo razmerje z 42,5 na 34,5 promilov, razmerje pri umrljivosti pa s 34,5 na 23,7 promila. Na Madžarskem je bila zadnja velika epidemija kolere v 70-ih letih 19. stoletja. Do desetletja pred svetovno vojno je letno povprečje natalitete doseglo 11 promilov.

Oglejmo si zdaj podatke o stvarnem porastu madžarskega prebivalstva v obdobju med 1890 in 1910, ki govore o oblikovanju doma-

čega prebivalstva države in vplivih mikromigracije. K mikromigraciji, migraciji znotraj županije, se bom kasneje še vrnil. Opazimo, da je prebivalstvo najbolj naraslo v Budimpešti in v večjih mestih (Zagreb, Debrecen, Miskolc, Nagyvárad itd.) ter v pokrajinah med reko Donavo in Tiso, kakor tudi v pokrajinah, ki so se razprostirale prek reke Tise, najmanj pa v severnih in vzhodnih obmejnih pokrajinah. Prekdonavje in zahodni t.i. Felvidék sta v tem pogledu zavzemala nekakšen sredinski položaj. Velik del naravnega porasta so tu predstavljali priseljenci.

Po podatkih iz tega obdobje se je večji del meščanstva v Železni županiji oblikoval takole:

Celotno meščansko prebivalstvo županije:

1869 331.706

1880 360.590

1890 390.371

1900 416.492

1910 433.262

Porast prebivalstva v županiji je bil tako v primerjavi z državnim trendom v letih 1869–1890 višji, v letih 1890–1910 pa sorazmerno nižji. To je zanimivo tudi zato, ker so bili podatki o mortaliteti v županiji ugodnejši od državnega povprečja. Zmanjšanje naravnega porasta v županiji pa ni bilo le rezultat izseljevanja, zato je nujno pregledati tudi položaj na področju županije. Spomembe v položaju prebivalstva imajo po mojem mnenju tri glavne vzroke:

1. mikromigracija znotraj županije,
2. migracije znotraj monarhije (predvsem prodor prebivalstva v smeri stalnih avstrijskih provinc)
3. izseljevanje v Ameriko.

Poglejmo, kako se je oblikovalo stanje prebivalstva znotraj županije. V prvih letih dualizma sta bili po zakonih iz leta 1871 v Železni županiji (Vasvármegye), ki je imela samostojno zakonodajo, dve mesti podrejeni županiji, imeli pa sta svojo skupščino in ju je vodil župan; to sta bila Kőszeg, ki je imel bogato zgodovinsko preteklost in takrat še nepomembni Szombathely. Število prebivalstva Szombathelyje je leta 1869 doseglo 9.666, leta 1910 pa z vojaškim prebivalstvom skupaj 30.945 oseb. Kőszeg je imel leta 1869 6.915 prebivalcev, leta 1910 pa 7.874.

Oblikovanje prebivalstva mest kaže, da je imel Szombathely isto vlogo v županiji, kot Budimpešta v celotni državi. Če upoštevamo naravni porast prebivalstva, je »migracijski dobiček« županijske metropole okrog 17–18 tisoč ljudi. To je ogromna številka na nivoju županije, večja, kot skupno število v dveh naslednjih največjih mestih. Kőszeg je imel 7.874 prebivalcev, Kőrmend pa 6.970 (podatki iz leta 1910). O tem, da je Szombathely po-

stopoma postajal regionalno središče, sem uvodoma že govoril. Železnica, trgovsko in ekonomsko vozlišče, se je tudi po mnenju sodobnikov razvijala v amerikanskem tempu. Vzporedno z naglim razvojem tovarn in bank se je razvijala tudi infrastruktura mesta. Gyula Ehen, župan z evropskimi pogledi, je postavil temelje modernega mesta s pomočjo bančnih kreditov, zgradil je kanalizacijo, vodovod, asfaltiral je ceste, parceliral je zemljo. Moderna električna železnica in javna razsvetljava sta povzdignili mesto z nivoja prašnega podeželskega mesta. Razvijajoča se infrastruktura, kakor tudi povečanje števila delovnih mest, sta privlačevala priseljence. Razvoj mesta je bil tudi v državnem pogledu izreden. Razvoj mesta Szombathelyja je bil 79,2 %, medtem, ko je bil v ostalih mestih v obdobju med 1890 in 1910 50,2 %, oz. 27,9 %. Ta podatek je zelo zgovoren, če vemo, da je Pečuh porasel za 40,5 %, Győr za 42 %, Sopron pa za 14,9 %. Za Szombathelyem in Kőszegom poglejmo še nekaj takšnih naselij, ki so postala nekakšna manjša središča, ali pa so v času industrializacije na nek način močno privlačevala prebivalstvo. Tretje pomembno naselje je bil Körmen. Ob prelomu stoletja je imel razvito obrt (čevljar, mizar, izdelovalec vozov). Med pomembnejša naselja so ga povzdignili tri bančne ustanove, 72 trgovin in parni mlin ter železniška proga. Tudi število prebivalstva je naraslo za več kot 50 %, s 4.238 v letu 1869 na 6.970 v letu 1910. Število prebivalcev je bilo v Sárvarju večje, toda to mesto je raslo tudi s priključitvami. Pomembno je razmerje med razvojem in rastjo prebivalstva v Monostru. Tovarna svile, urarstvo, tovarna kos in predvsem tobačna tovarna, ki je zaposlovala veliko število delavcev, je število prebivalcev tega majhnega naselja povečalo v letih 1869–1910 z 938 na 2.618 oseb.

Tedaj je opaziti tudi pojav aglomeracije. Pri razvoju Szombathelyja so imele velik vpliv bližnje vasi, ki pa spadajo danes že k mestu. Tisti, ki niso mogli ali niso hoteli v celoti prekiniti s kmetijstvom, so se preselili v naselja, 3–4 km oddaljena od mestnega središča. Takšna naselja so bila Gyöngyösszöllös, Kámon, Zanat. Podatki o teh naseljih: v letih 1869–1910 je Gyöngyösszöllös narastel s 459 prebivalcev na 1460, Kámon z 255 na 699, Zanat pa s 173 na 369. Takšen aglomeracijski porast je opazen tudi v primeru Szombathelyja. Prebivalstvo Rábakéthelyja je s 359 poraslo na 855, prebivalstvo Zside pa z 236 na 535. Na povezanost z industrializacijo kaže tudi to, da sta se obe naselji eksplozivno razvili v obdobju med 1890 in 1910. Tretje naselje, ki se je tudi zelo razvilo predvsem zaradi tovarne sladkorja, je bil Sárvár, kjer se je število prebivalstva s 3.418 povzpelo na 7.056. Tudi Sárvár je imel svoje naselje, Péntekfalvo, ki je v letu 1869 štela 451 oseb, leta 1910 se je

to število povzpelo na 1.003 osebe, med 1890 in 1910 pa se je število prebivalcev skoraj podvojilo. Tudi druga manjša okrajna središča so se sorazmerno dobro razvijala. V centrih mest Jánosháza, Murska Sobota, Felsőőr, Celldömök, Vasvár so zrasle nadstropne hiše, zgrajene so bile banke, trgovine, tako da so ta naselja dobila podobo manjših mest, njihovega razvoju pa je sledil tudi porast prebivalcev. Pri pregledu 15 največjih naselij države je razvidno, da se je razvoj nekaterih večjih mest, kjer je živel nemško prebivalstvo, ustavil ali vsaj stagniral. Nagyszentmihály je imel leta 1869 2.239 prebivalcev, leta 1910 pa 2.163, Pinkafő leta 1880 2.865, leta 1910 pa 2.872, Rohonc leta 1869 3.989, leta 1910 pa 4.131. To stagnacijo lahko razlagamo tudi s tem, da se je staro nemško rokodelstvo le s težavo spoprijelo z razvojem industrije, ter da manj aktivna pokrajina s hladnim podnebjem ni mogla vzdrževati večjega števila prebivalcev. Železna županija se je tudi v tem razlikovala od državnega povprečja, ko zaradi bližine Graza in Dunaja ni bila Budimpešta glavna točka preseljevanja, temveč avstrijske pokrajine. Število zaposlenih na sezonskem delu ali za daljši čas, delavcev v tovarnah, hlapcev in dekel je zelo visoko. Vse to nam prikaže stanje prebivalstva v Zahodnem Prekdonavju in v naseljih Zahodnega t.i. Felvidéka v novi luči. Po popisu iz leta 1910 je bilo število v Avstriji živečih Madžarov zelo visoko, večinoma so bili iz Železne županije. Iz Zalske županije je živel v avstrijskem delu monarhije 6.170 ljudi, iz Železne županije pa 46.200 ljudi. Po spolu: na Dunaju 6.411 moških in 7.260 žensk, v Dolnji Avstriji 5.361 moških in 4.555 žensk, na Štajerskem 9.005 moških in 6.624 žensk, v Gradcu 2.463 moških in 2.344 žensk. V ostalih pokrajinah najdemo le malo prebivalcev iz Železne županije. Po podatkih jih je največ najti v 50–100 km oddaljenih avstrijskih pokrajinah. Še posebej zanimivo je, da se zadržuje na Dunaju 7.260 žensk, najverjetneje je bilo največ gospodinjstev pomočnic ali pa delavk v tovarni. Ti podatki so izredno zanimivi, če vemo, da je iz Budimpešte, mesta z milijonskim prebivalstvom, najti v avstrijskih pokrajinah skupaj 12.304 ljudi.

Selitve v avstrijske pokrajine ne moremo obravnavati kot izseljevanje, kajti v obeh delih monarhije je bila ta vrsta stikov stalna. Pomislimo samo na avstrijske, češke itd. kvalificirane strokovnjake, ki so imeli pomembno vlogo pri razvoju madžarske industrije. Ti ljudje – znanje nemškega jezika je bilo dokaj razvito – so predvsem hoteli zavarovati svojo lastno eksistenco in svojo lastnino.

Gyula Ehen je o tistih, ki so si kruh služili v Avstriji, zapisal: »Iz Železne županije ter iz obmejnih pokrajin Spodnje Avstrije in Štajerske zaradi pomanjkanja dela in zaslužka množično hitijo naši rojaki v sosednje dežele. Zgo-

daj spomladi odidejo ter se pozno jeseni vračajo prinašajoč s sabo prihranke, s katerimi preživijo zimo.«

V živinoreji so zaman prešli na dobre švicarske pasme krav, niti to ni preprečilo razpada mnogih kmetij. Mnogi niso več videli v szombathelyskem in avstrijskem zaposlovanju nobene rešitve, zato so odpluli v Ameriko, kjer so v nekaj letih zbrali potreben denar za nakup posestva doma in se vrnili v domovino. Gyula Ehen je videl konec izseljevanja v razvoju industrije, kakor tudi v intenzivnem razvoju gospodarstva. Če pogledamo državne podatke, se je iz Madžarske izselilo 1,8–2 milijona oseb v Ameriko (od tega med leti 1899–1914 1,4 milijona).

V druge pokrajine – Avstralijo, Nemčijo, Romunijo – se je izselilo okrog 300–400 ljudi. Nacionalna sestava teh je: 33 % Madžarov, 25 % Slovakov, 18 % Nemcev, 15 % Romunov, majhen pa je južnoslovanski delež, 2,6 %.

Vzporedno s tem kažejo županijski podatki naslednje: v letih med 1899 in 1913 je bilo 25.006 izseljencev, vrnilo pa se je 6.063 ljudi. Glede na materinščino izseljencev dobimo naslednje podatke (za celotno obdobje 1899–1913): madžarska 9867 ali 36,6 %, nemška 10.683 ali 42 %, hrvaška 1.308 ali 5,8 %, drugo (večinoma slovenska) 3.107 ali 12,4 %.

	1900	1910
Razmerje Madžarov	53 %	56,9 %
razmerje Nemcev	30 %	26 %
razmerje Hrvatov	4,8 %	3,7 %
razno (slovensko)	12,6 %	12,4 %

Ob teh podatkih, nam postane jasno, zakaj se je ravno v naseljih z nemškim prebivalstvom zmanjšalo število prebivalcev ali stagniralo skozi tisočletja. Seveda niso le nemška naselja trpela zaradi izgub, ki jih je povzročilo izseljevanje, tudi v murskosoboškem okraju najdemo vasi z vendskim (slovenskim) prebivalstvom, ki so v statističnih podatkih označeni kot »izseljevanje v Ameriko«. Tako je število prebivalcev v letih 1900 do 1910 v Gesztenyésu padlo s 534 na 471, v Lakháza pa z 280 na 243.

V podatke o izselitvi so zajeti tudi podatki o izselitvi v Avstralijo in Ameriko. Med leti 1901 in 1913 je 9.666 oseb zapustilo državo, vrnilo pa se jih je 6.041, torej je le 3.623 oseb ostalo v Ameriki.

Na koncu lahko ugotovimo, da je bilo izseljevanje iz Železne županije mnogo večje v bližnje pokrajine kot v Ameriko. Asimilacija pa ni bila tako pomembna, kot so to nekateri zatrjevali, saj je bil padec števila prebivalstva velik zaradi izseljevanja in odseljevanja.

PREBIVALSTVO OKRAJNEGA GLAVARSTVA LJUTOMER V LETIH 1880 – 1910

IVAN RIHTARIČ

Članek obravnava prebivalstvo v okrajnem glavarstvu Ljutomer v letih od 1880 do 1910 na podlagi statističnih podatkov, ki jih nudijo popisi prebivalstva v letih 1880, 1890, 1900 in 1910.¹

Ti popisi prebivalstva so bili objavljeni, v njih pa so bili prikazani naslednji podatki:

– kraj; razvrščen je bil v pripadajočo občino, dodan mu je bil status, ki ga je imel (npr. vas, del vasi, trg ali mesto)

– občina; bila je uvrščena v sodni okraj in ta v pristojni višji del, v okrajno glavarstvo; označena je bila velikost v km² ali ha

– pri vsakem kraju je bilo označeno število hiš; celo podrobnosti, če so bile hiše raztrezene ali grupirane v kraju

– število moškega in ženskega prebivalstva ter njihovo skupno število

– verska pripadnost prebivalstva (katoličani, protestanti, židje in »ostali«)

– občevalni jezik domačega prebivalstva

(»Umgangssprache«); nemški, slovenski in »ostali«.

Nekatere rubrike, predvsem pri kraju, so bile v poznejših popisih (npr. 1910) že zelo bogate, saj so obsegale še tudi podatke o šolstvu, kulturi, gospodarstvu, prometu, itd.

Vsa zamotanost in problematičnost omenjenih popisov ni bistveni del in ne tudi predmet natančnejših raziskav in interpretacij, je pa vseeno neizogiben okvir za opazovanje demografskih gibanj v okrajnem glavarstvu Ljutomer.

LETO 1880

Sodni okraj Ljutomer

V sodnem okraju Ljutomer je bilo 29 občin: Stara in nova vas, Stara cesta, Grlava, Gode-marce, Iljašovce, Mala nedelja, Križovci, Krištanci, Slamnjak, Logarovci, Lukavci, Ljuto-